

Песничка слика и ликовно писмо

(Попине песме и Вујаклијине слике, заједно)

Стеван Кордић

Једном су, на самом почетку ове приче, слово и слика били исто или бар блиски. Одавно је њихов разлаз све већи ако не и потпун. Тим разлазом њихов творац је покушао да се, различитим средствима и путевима, што више приближи себи и свету. Несумњиво је да се и приближио, но исто је тако неспорно да се и удаљавао, да је добијајући на једној, скоро нужно губио на другој страни. Првобитна и давна сликовна писма нестала су а и тамо где, макар у траговима, још увек постаје (у Кини, рецимо) као да коначно изумиру, јер и Кинези прелазе на фонетско писмо и латиницу. Сигурно да не вреди много одавде због тога жалити јер било какво загледање у кинеско и њему слична писма не враћа нас у доба сликовности јер кинеске сликовне или полусликовне симболе скоро да уопште није могуће споља разабрати. Ти симболи су више конвенције него ли сличности тако да и те слике, ако су слике, треба познавати да би их било могуће читати. Тако ствари стоје са свим сликама, па чак и са фотографијама које су, привидно, верни одрази и на којима, ако је веровати путописцима и антрополозима, када се покажу »примитивцима«, они не препознају ни своје ликовне па чак ни ликовне својих ближњих јер, закључак се сам намеће, и фотографија јесте некако »писмо« које треба умети читати.

Једном су, на самом почетку, слово и слика, па и реч и слика, били исто или бар нешто блиско да би се потом раздвајали и коначно раздвојили. Удаљиле су се, ништа мање коренито, и уметности чија су то изражајна средства, сликарство и песничтво, да би, тек ту и тамо, преживели неки остаци ове негдање истости или блискости. Има тих остатака како у самој уметничкој пракси, тако и у речима којима ту праксу описујемо и просуђујемо, у метајезику дакле. Такав је и израз »песничка слика« који, очито, хоће да укаже да је песничка уметност сликања речима и да подсети на ово помало заборављено сродство песничства и сликарства. Новија критичка пракса и теоријска мисао тај израз све ређе користи због његове неодређености. Песник све мање слика, а сликар све мање прича, могао би бити закључак који не подлеже сумњи. Још је стари Лесинг у својој славној расправи Лаокон указао на то коначно раздвајање и гурнуо у страну Хорацијеву изреку ut pictura poesis која је важила вековима.

Ако данас још и постоје токови певања и сликања који би следили ове старе и напуштене правце развоја, они су, рекло би се, на рубу збијања, како у сликарству тако и у песничству. Истина, постоји једно понављање које више потврђује овај развој него ли што га пориче, понављање пута које се може увек изнова следити у децем стваралаштву (а у деце се може пратити понављање целокупне историје, не само уметничке), а које, рекосмо, само доказује да је доба блискости слике и слова било и деце доба уметности, доба које је далеко ка нама.

Па ипак, као да у уметности нема ничег што би се могло сматрати заувек прошлим. Не потврђују то само деца и неки споредни и паралелни токови уметности, већ некад и оно што је, ма колико било ретко, највредније у њој. Потврђују то и дела двојице од најзначајнијих уметника нашег времена и поднебља, песника Васка Попе и сликара Лазара Вујаклије, песника чије би се песме могле гледати и сликара чије би слике било могуће читати.

Иако је овај исказ помало заоштрени ради ефектности, увек заводљиве и клизаве, нечег од тог има, ако већ нема таквог чег целог, само тог и ничег другог.

Заправо, ради се о тежњи ка сликању речима на једној, те стварању својеврсног ликовног писма на другој страни.

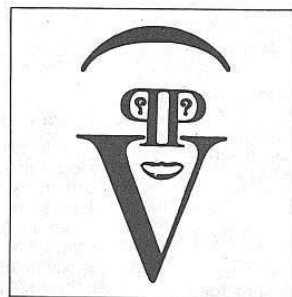
Уметност је вековима табала незахвални пут подражавања природе и чак таштог такмичења с природом, знатно мање и ређе истражујући други пут, језик симбола, језичност а не дословне сличности као пуког одраза. Нешто такво, нешто слично или у једном дуготом времену нешто битно исто, били су слово и реч, језик и

Mario Maskareli: Васко Попа [1953]

Dejvid Levin: Васко Попа [1979]

Жарко Рошуљ: Портрет В.Р. [1982]

слика, да би потом одлучно пошли свако на своју страну, све до потпуног разлаза, до чисте произвољности речи и слова, те до што верније сличности слике са својим предметом. Не треба никако заборавити да је слика увек хтела да буде слика, и онда када је личила, и онда када се разликовала, јер су се и различитост и разлаз слике и света јавили из два битна и »неслична« разлога (а можда и других, овде напоменутих а ипак важних): због појаве фотографије која је освојила целокупно право на »сличност«, те због губитка сваке извесности да је свет онакав какав изгледа, какавим се види, тако да је слика покушала да се између хамлетовског »изгледа« и »јесте« определи за ово друго, да оно што и како »јесте« представи онако како оно не изгледа оку већ уму. Ту је слика дошла до парадокса: постала је »неслична слика«, постала је нека врста превода с неког другог језика на језик ока, нека врста пред-стављања унутрашњег је неретко водило изобличавању спољашњег и привид-

но стварног, издаји која и јест и није била то. Слика је посегнула за немогућим, схватила то и сама и тако и тада нашла своју чистоту; покушавајући то испољавање унутрашњег, слика је нашла за тренутак саму себе, прво потпуну несличност а онда и властиту беспредметност, постала је слика без сличности, слика која не »изгледа« више као оно што »јесте« већ која, сад већ изврнутим редом ових речи, јесте оно што и како не изгледа.

И реч и слика након свог првобитног заједништва, развијали су се, свако у свом правцу. Освојили су нове, раније неслухене могућности, све се више удаљавајући једно од другог. Како су постајали све даљи рођаци, и све моћнији, неретко су чезнули за негдањом блискошћу, за истошћу. Песма је некада покушавала да слика, слика да говори и тако је настала Хорацијева ut pictura poesis и изведеница из ове фразе, не нарочито одређен и срећан израз — песничка слика, која је, рекло би се, понајвећма, успомена на то првобитно и све више заборављено сродство. Но, упркос обогативању и развијању изражајних средстава, и песничких и ликовних, хтело би се више и друго, хтело би се не само оно нађено већ и оно изгубљено, свесно жртвовано. По некад би се хтело, а наша двојица уметника као да потврђују то хтење, да слика проговори, а да песма занеми, да читамо слике и гледамо песме, кажемо то и са ове друге, читалачко — гледалачке односно прималачке стране. Хтела би се нека врста потпуног израза или израза потпуности

Многе би се сличности између песника Попе и сликара Вујаклије дале повући а да то не буде пуко домишљање каквим се могу наћи сличности и између најудаљенијих ствари, између Бога и рога.

Ту је ослон на фолклорно и деце (фолклор је детињство народа тако да је веза фолклорног и деце мање спајање двога и различитог а више захватање из истог извора) које се лако препознаје код обојице уметника. То враћање невином и наивном, лећем и митском или бајковном оправдано је, а и плодотворно, из више разлога. И песник и сликар као да све више губе свет који покушавају да освоје, као да се све више удаљавају од света, тако да је овакав један повратак у ствари враћање почетку који је био какво-такво поседовање или знање које се покушајима проширивања и освајања све више губило. Потврђује то и психолошка наука, и искуство скоро сваког човека о детињству које изгубљеном рају, те добро знана Христова опомена упућена људима да ако не буду као деца никада неће ући у царство небеско.

Вратити се митском, фолклорном, децем, плодносно је јер је митски увид, иако често немало мутан, знатно приснији, дубљи и живљи од каснијег разумевања које својим раз- тако често разбија, раз-тура, убијајући душу и остављајући само делове у болном трагању за непосредном целином.

Друга је сличност, и по ову белешку скоро најбитнија, да Попа тежи песничкој слици (у дословном, Хорацијевом смислу речи), слици јасног и оштрог цртежа које се нужно гледа, и види, зато што је Попину метафору могуће врло успешно визуализовати без икаквих отпора и обесмишљања каква се јављају приликом визуализовања сложених и замућених метафора. Вујаклија пак као да тежи речима, знаковности бар, а то је тежња к истом која ову двојицу уметника толико зближава у њиховим напорима освајања општер језика различитим средствима. (Нимало не случајно Вујаклија на неким сликама посегнути за исписивањем речи и исцртавањем слова, речи и слова која су на изврстан начин врло слична његовим ликовним мотивима, и опет ће, ништа мање случајно, Попа по својим замислима тражити да му се исцртају вишете за нека издања његових песничких књига, нимало не случајно обојица уметника закорачити у онај »други« простор покушавају га освојити, повра-

тити заправо и на неки начин припојити свом полазишном изразу).

И у једног и другог уметника налазимо корениту сведеност света на основно и битно. Сходно томе, прилагођена су и изражајна средства, и једноставна и шкрта скоро, речи—слике код Попе, слике—речи код Вујаклије. Попина реч као да мање описује и опева, а више црта и поставља у простор. Реч се не подупије другим речима већ оставља као самодоволна и та реч, толико сама, толико жестоко нацртана да скоро поцепца папир омогућујући да се кроз ту подеротину види оно што се казује или показује, та реч, иако пригушена, делује толико судбоносно као да и нема других речи нити ичег другог:

*Саката два зрака
слепо сунце воде*

Има у Попином песничком подухвату неке битне противкретње основном усмерењу њему савремене поезије. Поезија нашег века и више је бивала окренута музици а мање слици, више уву него оку. (Ту је и самопретраживање речи, помало далеко и од ока и од ува, мада од првог даље, самопретраживање које је увек бивало до-некле и саморазграђивање, али и грађење које би да почне од ничег што у језику није могуће јер је он увек ту). Може се говорити, наравно, само о претежности, јер поезија, свака па и Попина, станује и у оку, и уву, и у духу. Питање је само где се и коликим делом највише задржава, где се највише зачина а где «остварије», да ли је понајвећма слушамо, гледамо или разумевамо.

Реч се у Попиној песми уједно и успоставља као тело а и самоукида се, постаје нечујна и небитна, из ува прелази у ум и око где наставља да траје. За разлику од песника који наглашавају реч, који учвршћују тело песме, који речју не само заклањају већ и замењују постојећи и стварни свет, у Попе, било да се само показује на стварни свет, Сунце на небу или свињу у калузи, било да се изговара неки изумљени или привиђени свет («Саката два зрака/Слепо сунце воде»), реч се макар привидно гаси јер у својој успелости она не задржава на себи него као чун преноси на другу страну где већ гледамо оно или чак боравимо у оном о чему смо само слушали. Стари и помало извикани израз «песничка слика», очито, имао је и има и вредности привука: песма вреди ако омогућава виђење, ако наслика свој предмет, ако превали пут од језика, преко ува и ума до ока којим коначно гледамо оно о чему смо само слушали и што смо само знали а што је, очито, и својеврстан вредности поредак по коме је виђење (па отуда и сликање) највиша вредност, равна приспећу.

Ако још једном и подвучемо да у Попином певању има нечега од сликовности, особеног живописа или стрипа скоро, нећемо бити сигурни да ли је та сликовност у резултату, или у средствима, у писању или у читању.

Исто важи и за Вујаклију у чијим сликама има нечега од видљивих речи, извесне текстуалности, нечег од писма, за гледање и за читање уједно. Природу писма као да има и сам свет на који се понекада гледало као на књигу («књига света») чија би појединачна бића могла бити само слова, па би у овом светлу и текстуалност слике и сликовност песме могле бити плод тежње к тоталном изразу, к ишчитавању, разумевању, преводу и изновном исписивању те једине књиге. Успешан уметнички језик увек је престаупао властите границе и захватао од туђег па би отуда и наши изрази «реч—слика» и «слика—реч» могли бити нешто више од пукне метафоре.

Од ретких сликара који су на изврстан начин пошли за речима, који не сликају ствари већ речи (сад већ сумњамо у то а оваква промишљања, рекло би се, често заврше у губљењу почетне извесности), који нису прихватили потпуни разлаз слике и знака, у нас бар, Лазар Вујаклија је уметник чија ће слика бити у некаквом сродству с највише на једној, с децим сликарством и сликарством за децу на другој страни, у сродству али мало постраном. (Као што у Попе имамо деци језик и дух игре као основни дух света, дух питања, чуђења, загонетања, а уједно и најдубље поетске увиде које деца увек осећају али не успевају да саопште, тако и код Вујаклије имамо спој деције наивности са зрелашћу и приспелошћу, идеална спој, рекло би се, који се код обојице наших уметника показао као изузетно плодотворан.) Код Вујаклије, слика не представља предмет већ га означава. (Истина, то није равнодушан и мртав знак већ знак чудесно топао упркос својој честој одвојености од сваке по-

јединачности.) Скоро никакве конкретности нема на његовим сликама. Никакве конкретне и живе птице, никаквог појединачног цвета. Тешко је ту препознати орла, сову, славуја; тешко да ћемо ту наћи ружу, белу раду, ђурђевак. Код Вујаклије најчешће налазимо само цвет, препознатљивост цвета, птицу као крила и моћ летења, не увек исту (нема доведености до слова које би се могло и механички отискивати) али скоро увек уопштену, па као што се у песми Попиној нисама чак и невеликог броја речи—слика добијају различита и безбројна значења, тако се код Вујаклије комбинацијама ових слика—речи добија практично бесконачан број различитих слика, свака натопљена увек помало истим и помало другим еросом.

И у Попиној песми, и на Вујаклијиној слици, и код њихових узора, народних уметника и деце, наћи ћемо невелик али не и сиромашан свет, невелик јер је лишен заводљиве улоге конкретности, јер је сведен на општост, на основно а не на појединачно.

Код Попе су «главни јунаци» Сунце, Звезда, глава, кост, рука (дланови)... Код Вујаклије, опет Сунце, кућа, цвет, птица, дрво, глава, руке. Није потребно ни рећи да је реч о истом свету, о истом избору из света који ако и није у свему и посвуда исти, онда је то мање због различитости двојице уметника а више због различитости њихових уметничких језика, говора и сликања, различитост која опстаје упркос напору приближавања, Попином силажењу до слике, Вујаклијиној жељи да слику подигне до писма.

Језици ове двојице уметника мање су лични избор а више природна појава. Почевши онако како су почели, они су морали приспети тамо где су приспели, доћи до покушаја досега језика друге стране, јер је основни покрет обају уметника покрет обају уметника покрет повратка, децем, првобитном, а покрет враћања у прадом и правреме за собом вуче и сва друга враћања, па и враћање првобитном и јединственом језику, првотном писму у коме су речи—слике и слике—речи, знаци који нису суви и апстрактни, беживотни и заменљиви.

Из дејеве свету ту је и игра која је и својеврсна космолошка димензија, скоро нека врста космолошког начела у Попином песничштву. Играју се звезде, дани и ноћи, играју се космичке силе, па и сам почетак света, сам велики прасак, последица је игре јер се првобитни број који је био «сам, много сам» почео са собом делити и множити, сабирати и одузимати. Та игра, истина, није баш ведрна, она је код Попе игра—збиља, игра која се некад само једном игра, па су таква некад и њена имена, црна, ноћна («Пепела», «Труле кобиле»).

Игра је присутна и на Вујаклијиним сликама, но то је већ извесна ведрна разиграност какве код Попе нема јер код њега ипак превлађује боја ноћи (и ватре звездане у ној) док код Вујаклије имамо ведрину, дан, небо. Код Вујаклије имамо дневне Сунце, код Попе је то више «поноћно сунце», код Вујаклије имамо радост, код Попе смех, а радост и смех су само привидно слични; код Вујаклије имамо само живот, код Попе и «разговор костiju». Практично исти свет и веома слични језици дају два различита виђења јер је Попин космос потопљен у ноћну таму као ватра док је позадина Вујаклијиног света небоплава боја вечности. Игра, бајка (част почетак песама «Био једном један...»), деци невини и једноставно читање књиге света код Попе прелази у трагику (не и у пакленост) које код Вујаклије нема и ту је, рекло би се, тачка најдубљег разилазла и највеће разлике ове двојице уметника, разлике коју је тешко «извести» из толиких сличности, но разлике која не спада у равн формалног од које смо овде пошли, и којој се треба вратити.

Ако кажемо да Вујаклија пише своје слике, биће то пренаглашено иако није тешко у његовом ликовном писму пронаћи неку врсту речи, можда чак и реченица, није тешко пронаћи неку врсту слика—речи, лако читљивих, јер се састоје од невеликог броја елемената једног привидно упрошћеног света, света сведеног на цвет, птицу, Сунце, који је на изглед проређен или је у ствари свет својеврсне густине детињства, детиње пуноће и извесности која је и спољашња, и унутрашња. Кажемо детиње а не и дејеве јер је и Попино песничство и Вујаклијино сликарство прешло онај толико познати источњачки и мистичарски пут који је пун круг, пут који би се по једној лепој источној причи могао (у најкраћем) овако оцртати: у почетку је Сунце и цвет

цвет; потом Сунце више није Сунце и цвет није цвет; на крају је Сунце опет Сунце и цвет цвет.

И Попина песма, и Вујаклијина слика имају снагу, уверљивост и драж те истоветности, те нађености која је на крају и каква је на крају. Оне јесу сличне бајањима и загонетањима деци, сликању децем, но са друге стране, с краја пута, када је опет све оно што је било, само сада на много вишој равни. По томе нам се, по овом стајаљштву с којег се оглашавају, Попина песма и Вујаклијино сликарство чине вишим и највишим, јер су певање и сликање из поново пронашеног времена, ако већ не из објављена мистичних откровења и вере, а оно баш оглашавање из деције зачуђености, упитаности, из најдубљег упијања постојања. Већина сликара, и садашњих и негдашњих, оглашавала се с другачијих стајаљшта: било с почетне вере у свет (деца, наивци), било из трагике и изгубљености сваке извесности, из покушаја трагања за оним какв свет «јесте» а каквим више не изгледа, то је ликовно оглашавање из времена када цвет више није цвет нити Сунце Сунце, кад свет јесте нешто друго и другачије а не онакав како изгледа. И Попа и Вујаклија као да се оглашавају с краја пута, први из побеђеног пакла («Научићемо мрак овај да сија»), други из раја поново заробијеног, из света који је поново оно што је једном био, свет као бајка, света бајка.

И нимало случајно за сликарство овакве врсте, Вујаклија је и творац ликовног писма које прижељкује превладавање расцепи и разилазла између слике и речи, које привиза превладавања свих расцепи и разилазак, које би да поје к великој синтези, поновном повратку једином и истом, вери, животу, Сунцу, птици, цвету које губимо тражећи их.

Вујаклијина слика као да се може читати попут песме, као да се могу гласно изговарати њене речи. «Ја кажем Сунце и реч светли», подесимо се речи истраживача граничних погубности поезије, и самог песника носталгије за великим јединством и светом који би стао у једну књигу, Стефана Малармеа. И слика Лазара Вујаклије светли, и цвет мирише, а цвет, птица и Сунце с његове слике, поново су пронађени цвет, птица и Сунце, тако да је Вујаклијина слика израз првотне радости постојања, радости прелогичне, дате и знане само малијем, радости дате сваком детету и тек ретком уметнику.

Чини се да Вујаклија користи у својим сликама нека средства која су преваходно песничка или бар језичка. Пир том мислимо на у сликарству не баш толико ретко коришћену метонимију и много више на знатно ређе коришћену метафору. Ако, примера ради, у Вујаклије налазимо Сунце као главу, имаћемо ту обичну и одвећ често коришћену персонификацију, поступак који је ушао и у ликовни језик скоро све деце. Али ако имамо главу на људском телу која је приказана као Сунце, имаћемо већ знатно ређе и сасвим особу метафору. И превлађујућа плава боја која је најчешће дом метонимских одсецака света, привидно сведеног а толико густог, такође је више него значајна и значењска. Она је боја неба, вечности живота, радости.

Ако је Валери за своје песме могао рећи да оне ништа не значе већ да просто јесу, онда тим пре то важи за слике. Вујаклијине слике, међутим, и «јесу» и «знача».

Пред Попиним песмама и пред Вујаклијиним сликама као да се још једном јавља нада да нисм озауек осуђени на разилажење, на сулудо дељење и множење како то чини Попин **Забораван број**, да ће још некад бити могућа почетна истост са собом и са светом, неподељеност и непомноженост (најмање у оном трагичном замућеном какво налазимо у **Заборавном броју**, «Да се деле кад се множе/Да се одузимају кад се сабирају»), да ће једном још бити могућа блискост слике и речи, песничке слике и ликовног писма. И даље, и дубље, подлегне ли се макар за тренутак сласти спекулације, да ће једном бити могућа и блискост или чак истост света и његових именица и заменица, слике и речи. И најдаље, и најдубље, да ћемо једном бити своји и без посредника у овом свету, без сликања и говора, и да то неће бити губитак већ добит.

Наравно, онај који ово пише не може знати да ли је ове речи ишчитао из Попиних песама и Вујаклијиних слика или ову белешку, можда још једну сестру Попине **Охоче грешке**, као непримљиву биљку тамо покушава да посади.

□ □ □